

ОБҐРУНТУВАННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТЬ «ДОСЛІДНИЦЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ» ТА «НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ» У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ РАМКИ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ КАР'ЄРИ

SUBSTANTIATION OF THE ESSENCE OF TERMS "RESEARCH COMPETENCE" AND "SCIENTIFIC-RESEARCH COMPETENCE" IN THE CONTEXT OF THE EUROPEAN FRAMEWORK OF A RESEARCHER'S CAREER

Статтю присвячено конкретизації сутності понять «дослідницька компетентність» та «науково-дослідницька компетентність» у контексті логіки Європейської рамки дослідницької кар'єри та настанов Національної рамки кваліфікацій, що має бути враховано під час їх формування у здобувачів першого (бакалаврського), другого (магістерського) та третього (освітньо-наукового) рівнів вищої освіти. Автори дотримуються ідеї, що в умовах розвитку в суспільстві знань підготовка здобувачів вищої освіти на засадах компетентнісного підходу, орієнтованого на результат, повинна бути спрямованою на розвиток особистості не тільки як професіонала, але і як дослідника в галузі наукових знань, яка вивчається. Із цієї позиції обґрунтовано, що складниками науково-дослідницької компетентності є такі: когнітивна компетентність, що вимагає здатності до критичного мислення, пошуку, аналізу й синтезу інформації під час постановки й розв'язання нових та нестандартних завдань, наявності спеціальних інтелектуальних умінь (пізнавальних, прогностичних, аналітико-синтетичних, інтелектуально-творчих, евристичних), ірраціональних станів (інтуїція, інсайт, уява, натхнення, осяяння) та практичних навичок (діагностичних, дослідно-експериментальних, організаторських, інформаційно-пошукових); комунікативна компетентність, яка передбачає наявність здатності особистості здійснювати комунікацію у сфері наукових досліджень, зокрема й у міжкультурному контексті, шляхом застосування засобів іноземної мови, а також за допомогою нових інформаційних технологій; соціально-психологічна компетентність, що базується на здатності до роботи в команді для виконання дослідницьких завдань, слідування етичним нормам та цінностям наукової та академічної доброчесності; особистісно-мотиваційна компетентність, що вимагає здатності до лідерства у сфері наукових досліджень та вибудовування, реалізації й коректування власної траєкторії саморозвитку особистості згідно з ідеями навчання впродовж усього життя. Доведено, що дослідницьку компетентність слід розглядати як ідентичну когнітивному (інтелектуальному) складнику науково-дослідницької компетентності.

Ключові слова: дослідницька діяльність, науково-дослідницька діяльність, дослідницька компетентність, науково-дослідницька компетентність, наукові кваліфікації, дослідницька кар'єра, підготовка здобувачів вищої освіти, ступінь магістра, ступінь доктора філософії.

This article is devoted to concretization of the essence of terms "research competence" and "scientific-research context" in the context of logic of the European framework of a researcher's career as well as regulations elaborated by the National Qualification Framework which is to be considered during formation of the first (bachelor's degree), second (master's degree) and third (educational-scientific) levels of the higher education. We thus support the belief that under conditions of development of the knowledgeable society the preparation of applicants of the higher education grounded on the principles of the competence-result-oriented approach should be focused not only on the applicants' personal professional development but also on the latter's professional development as a researcher in the sphere of scientific data under study. Based on this viewpoint, we have attempted to substantiate our belief that the integral components of the scientific-research competence comprise: the cognitive competence which requires the critical thinking, data analysis and synthesis capability when tackling new or complicated tasks; possession of special intellectual skills (cognitive, prognostic, analytical-synthetic, intellectual-cognitive, heuristic), the irrational conditions (intuition, insight, comprehension inspiration, mental enlightenment) as well as practical skills (diagnostic, research-experimental, organizational, data search); the communicative competence which implies possession of a personal aptitude for communication in the sphere of scientific research including the inter-cultural context by means of implementation of foreign language tools and also by means of utilization of new data technologies; the social-psychological competence which is based on the aptitude for co-operation and teamwork aimed at resolving of research tasks and observing of the ethical norms and values implied by the scientific and academic integrity; the personal-motivational competence which requires the aptitude for leadership in the sphere of scientific research as well as for the elaboration, realization and correction of a personal way of self-development in conformity with the concept of perpetual lifelong education. In addition, we have managed to prove that the research competence should be treated as that one identical to the cognitive (intellectual) component of the scientific-research competence.

Key words: the research activity, the scientific-research activity, the research competence, the scientific-research competence, the scientific qualifications or researchers, a researcher's career, preparation of applicants for the higher education, master's degree (MA), philosophy doctor's degree (PhD).

УДК 37.211.24

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/32-1.35>

Цокур О.С.,

докт. пед. наук, професор,
завідувач кафедри педагогіки
Одеського національного університету
імені І.І. Мечникова

Рожелюк І.Я.,

канд. пед. наук,
старший викладач кафедри
романо-германської філології
та лінгводидактики
Міжнародного гуманітарного
університету

Постановка проблеми в загальному вигляді. Формування національної системи кваліфікацій шляхом її узгодження з європейськими критері-

ями, зумовивши стратегічний курс модернізації вітчизняної системи вищої освіти на переорієнтацію цілей, змісту, форм і методів організації освіт-

нього процесу на досягнення високої якості кінцевих результатів навчання здобувачів, викладених у термінах компетентнісного підходу – програмних компетентностях (загальних, фахових), дало можливість не тільки вимірювати, порівнювати і співвідносити їх академічні досягнення, але й розробляти освітні стандарти з усіх спеціальностей, що дозволяє встановлювати відповідності між усіма дипломами або сертифікатами. Суттєвим є те, що в основу європейської системи кваліфікацій покладено восьмирівневу таксономію цілей навчання (від найнижчого (базового) до найвищого (найрозвиненішого) рівня, кожний із яких визначає необхідний мінімум знань та розуміння, інтелектуальних та практичних умінь, комунікативних якостей, особистісних ціннісних орієнтацій та настанов) [5].

Згідно зі структурою Європейської системи кваліфікацій [8], визначеної на основі програмних результатів навчання, до мінімального переліку вимог входять уміння здобувачів здійснювати пошуково-дослідницьку й науково-дослідницьку діяльність, а саме:

- на п'ятому рівні – «розробляти стратегічні і творчі підходи під час дослідження чітко визначених конкретних та абстрактних проблем»;

- на шостому – «демонструвати володіння методами дослідження, застосовувати найсучасніші та більш інноваційні з них»;

- на сьомому – «досліджувати й добирати різні емпіричні методи та діагностичні методики, використовувати їх для розв'язання проблем, що базуються на дослідженнях»;

- на восьмому – «досліджувати, розробляти й адаптувати дослідницькі/наукові проекти, що призводять до одержання нових знань і обґрунтування нових способів розв'язання актуальних проблем» [8].

Ураховуючи вищезазначене, очевидно, що сучасна система вищої освіти повинна бути націлена не стільки на формування якостей професіонала-виконавця, скільки на розвиток загальнокультурних, загальнонаукових, фахових та спеціалізованих компетентностей здобувача вищої освіти як особистості професіонала-дослідника в певній галузі наукового знання [5]. Такий фахівець має бути здатним до пошуку й виокремлення дослідницьких проблем; легкої адаптації до мінливих умов соціуму й непередбачуваних ситуацій у сфері професійної праці; самостійного пошуку оптимальних способів розв'язання проблем, що виникають, через розуміння основ теорії та методології наукових досліджень; тренінгу інтелектуально-творчих та дослідницьких умінь; набуття особистого досвіду щодо здійснення пошуково-евристичної, дослідницької та науково-дослідницької діяльності, участі в різних формах наукової комунікації; практичного застосування знань з академічного письма, наукової етики,

іншомовного та ділового спілкування; дотримання настанов професійної моралі й принципів академічної доброчесності.

Отже, в умовах розвитку в суспільстві знань та в контексті європейської та національної систем кваліфікацій [3] сучасна підготовка здобувачів на засадах компетентнісного підходу, орієнтованого на результат, має бути спрямованою на розвиток особистості не тільки як професіонала, але і як дослідника галузі знань, яка вивчається. Це, з огляду на Стандарти вищої освіти з будь-яких спеціальностей, вимагає під час реалізації освітніх програм цілеспрямованого формування пошуково-дослідницької, дослідницької та науково-дослідницької компетентностей здобувачів першого (бакалаврського), другого (магістерського) та третього (освітньо-наукового) рівнів вищої освіти відповідно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення науково-педагогічних джерел доводить, що феномени «пошуково-дослідницька компетентність», «дослідницька компетентність» та «науково-дослідницька компетентність» ставали предметом досліджень багатьох учених, які вивчали їх сутність на різних методологічних засадах, зокрема в межах системного (В. Адольф, Б. Гершунський, А. Деркач, В. Лаптев, Т. Смолина), функціонально-діяльнісного (О. Бережнова, Л. Бондаренко, Н. Вінник, Л. Горшкова, С. Осипова), процесуально-технологічного (В. Болотов, І. Зимня, А. Хуторський) підходів. Зважаючи на це, серед учених немає однозначного трактування специфіки дослідницької та науково-дослідницької компетентності, які найчастіше розглядаються як ідентичні, що є неправомірним. З огляду на це, виникає необхідність розмежування окреслених понять та обґрунтування особливостей їх структурно-функціональної організації, що вможливить більш обґрунтоване з'ясування педагогічних умов та засобів їх формування під час професійної підготовки здобувачів різних рівнів вищої освіти.

Метою статті є конкретизація понять «дослідницька компетентність» та «науково-дослідницька компетентність» у контексті Європейської рамки дослідницької кар'єри, що має бути враховано під час їх формування у здобувачів першого (бакалаврського), другого (магістерського) та третього (освітньо-наукового) рівнів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи праці вчених та результати новітніх дисертаційних досліджень, у яких розглядалися питання сутності та структури феноменів «дослідницька компетентність» та «науково-дослідницька компетентність», установлено, що це здійснювалося, виходячи тільки з настанов компетентнісного підходу, зокрема визначень понять «компетенція», «компетентність» та «професійна компетентність». Зважаючи на це, дослідницька компетентність

тлумачиться як складник професійної компетентності та визначається як інтегративне утворення майбутнього фахівця, що поєднує в собі знання, вміння, навички, досвід і особистісні якості, які зумовлюють його прагнення, готовність і здатність розв'язувати пошуково-евристичні проблеми і завдання, усвідомлюючи при цьому значущість предмета і результатів фахової діяльності [1, с. 29]. Альтернативна позиція, висловлена В. Сластьоніним та його послідовниками, базується на тому, що, оскільки компетентність пов'язана зі здатністю особи ефективно діяти у стандартних і нестандартних ситуаціях, то структурні компоненти дослідницької компетентності повинні відображати компонентний склад відповідної дослідницької (пошуково-перетворювальної) діяльності, здійснення якої вимагає реалізації спеціальних теоретичних (пізнавальних, інтелектуальних) та практичних умінь [3, с. 127].

Слід звернути увагу на те, що на відміну від дослідницької діяльності, яка використовується у навчальних цілях підготовки здобувачів бакалаврського й магістерського рівнів вищої освіти, зокрема під час виконання ними курсових, кваліфікаційних та дипломних магістерських робіт, науково-дослідницька діяльність є провідним засобом підготовки здобувачів найвищих рівнів вищої освіти – ступенів «доктор філософії» та «доктор наук». Це означає, що науково-дослідницька діяльність, будучи провідним засобом і формою розвитку майбутніх докторів філософії та докторів наук, а також основною сферою професійної самореалізації наукових кадрів та одним із невід'ємних видів професійної праці науково-педагогічних працівників і кадрів вищої кваліфікації інших профілів, спрямована на одержання нових суспільно значущих знань про певні об'єкти, процеси або явища. Зважаючи на це, якість процесу та провідних результатів науково-дослідницької діяльності вимірюється, з одного боку, за критеріями їх наукової новизни, теоретичної значущості й практичної цінності, а з іншого – за критеріями самостійності, компетентності, незалежності й академічної добросовісності здобувачів третього (освітньо-наукового) й четвертого (наукового) рівнів вищої освіти !

Суттєвим є те, що Європейською рамкою дослідницької кар'єри [6] визначено, що наукова та науково-дослідницька діяльність – це творча активність фахівця, спрямована на здобуття або впровадження ним нових знань, зокрема й результатів інтелектуальної діяльності, які сприяють технологічному, економічному, соціальному й духовному розвитку суспільства на підставі проведення фундаментальних та прикладних наукових досліджень [8]. При цьому спеціалізованими видами наукової діяльності, які мають опанувати здобувачі третього (освітньо-науко-

вого) й четвертого (наукового) рівнів вищої освіти, визначено такі:

- науково-технічну діяльність, яка спрямована на одержання нових або вдосконалення наявних знань про техніку, технології та їх застосування, включаючи створення та використання результатів інтелектуальної діяльності, необхідних для виконання технологічних, інженерних, економічних, соціальних, гуманітарних та інших завдань;

- науково-експертну діяльність, пов'язану з проведенням досліджень, аналізом та оцінкою об'єктів експертизи з питань, розв'язання яких потребує спеціальних знань у галузі науки або техніки, прикінцевим продуктом якої є експертний висновок;

- науково-просвітницьку діяльність, яка, супроводжуючи наукову або науково-технічну діяльність, ставить за мету популяризацію наукових знань, проведених чи запланованих наукових досліджень, результатів наукової або науково-технічної діяльності, а також їх вплив на життя суспільства, вдосконалення системи підтримки наукової й науково-технічної творчості різних категорій громадян, зокрема обдарованої молоді та дітей;

- науково-педагогічну діяльність у сфері вищої освіти, яка, крім підготовки та проведення різних форм навчальних занять, розроблення навчальних та робочих програм дисциплін, відповідних підручників та навчально-методичних посібників, передбачає залучення студентів до наукових дискусій та незалежних роздумів, організацію й спостереження за процесами їх експериментальних розвідок та досліджень, корегування й оцінку їх результатів, керівництво дипломними проектами магістрантів та науковими дослідженнями майбутніх докторів філософії, наукове консультування майбутніх докторів наук, проведення самостійних наукових досліджень та розвиток наукових концепцій та теорій із метою їх упровадження в практику, участь у наукових конференціях та семінарах;

- інноваційну діяльність (включаючи наукову, технологічну, організаційну, фінансову, комерційну діяльність), націлену на створення інновацій та реалізацію інноваційних проектів, що пов'язані з використанням технологій та інших результатів інтелектуальної діяльності в науково-технічній сфері, а також на створення інноваційної інфраструктури й забезпечення її функціонування [2, с. 231].

Як наслідок, Європейською рамкою дослідницької кар'єри передбачено використання науково-дослідницької діяльності як найважливішого засобу саморозвитку професійних дослідників згідно з чотирма етапами, кожен із яких зумовлює можливість досягнення ними відповідного рівня кваліфікації (дослідницьких компетентностей) та науково-професійного рангу: R1 – дослідник-

початківець, який до здобуття ступеня доктора філософії перебуває на початковому етапі наукової кар'єри; R2 – визнаний дослідник, який, отримавши ступінь доктора філософії, не є повністю самостійним під час планування й проведення наукового дослідження; R3 – відомий і незалежний учений, здатний до повного самостійного здійснення наукових досліджень; R4 – провідний учений (засновник наукової школи), який є визнаним лідером у певній науковій галузі, здатний очолювати науково-дослідницьку діяльність колективу та здійснювати наукове наставництво [2, с. 220].

Результати наших розвідок доводять, що здійснення науково-дослідницької діяльності здобувачів третього рівня вищої освіти, як мінімум, передбачає етап вибору теми, обґрунтування актуальності й планування (проектування) дослідження, етап проведення експерименту й застосування методів до об'єкта дослідження з метою отримання потрібних результатів, етап самоаналізу, формулювання висновків щодо встановлених фактів, тенденцій або закономірностей, оцінки й інтерпретації самостійно здобутих результатів дослідження. Тому науково-дослідницьку діяльність тлумачимо як таку інтелектуально-творчу активність особистості здобувача освітньо-наукового рівня вищої освіти, що розгортається за етапами наукового дослідження та спрямована на відтворення наявної та отримання нової інформації, результатом якої є нові знання. Крім того, очевидно, що науково-дослідницька діяльність, базуючись на двох складниках (дослідницькому (пошуковому, експериментальному, діагностичному, моніторинговому) та науковому (науково-технічному, науково-експертному, науково-просвітницькому, науково-педагогічному, інноваційному)), реально відбувається на чотирьох рівнях, які якісно відрізняються один від одного і специфіку яких необхідно враховувати під час формування науково-дослідницької компетентності здобувачів освітньо-наукового рівнів вищої освіти.

З огляду на контекст Європейської рамки дослідницької кар'єри [8], очевидно, що в процесі підготовки здобувачів вищої освіти ступеня «доктор філософії» в них необхідно формувати й розвивати такі специфічні складники науково-дослідницької компетентності:

– когнітивний (дослідницький), що вимагає здатності до критичного мислення, пошуку, аналізу й синтезу інформації під час постановки й виконання нових та нестандартних завдань, наявності спеціальних інтелектуальних умінь (пізнавальних, прогностичних, аналітико-синтетичних, інтелектуально-творчих, евристичних), ірраціональних станів (інтуїція, інсайт, уява, натхнення, осяяння) та практичних навичок (діагностичних, дослідно-експериментальних, організаторських, інформаційно-пошукових);

– комунікативний, який передбачає наявність здатності особистості здійснювати комунікацію у сфері наукових досліджень, зокрема в міжкультурному контексті, шляхом застосування засобів іноземної мови, а також за допомогою нових інформаційних технологій;

– соціально-психологічний, що базується на здатності до роботи в команді для виконання дослідницьких завдань, слідування етичним нормам та цінностям наукової та академічної доброчесності;

– особистісно-мотиваційний, що вимагає здатності до лідерства у сфері наукових досліджень та вибудовування, реалізації й корегування власної траєкторії саморозвитку особистості згідно з ідеями навчання впродовж усього життя.

Висновки. Проведене дослідження дає всі підстави вважати, що:

– дослідницька компетентність не є ідентичною науково-дослідницькій компетентності, оскільки відображає особливості здійснення пошукової та пошуково-перетворювальної діяльності бакалаврів та магістрів, яка не вимагає наукової новизни здобутих ними знань;

– дослідницьку компетентність слід розглядати як таку, яка за своєю структурою, відбиваючи специфіку лише пошуково-перетворювальної діяльності, здійсненої в контексті навчальних, а не наукових цілей, є ідентичною тільки когнітивному (інтелектуальному, технологічному, функціональному) складнику науково-дослідницької компетентності, яка обов'язково повинна формуватися й розвиватися у здобувачів бакалаврського й магістерського рівнів вищої освіти впродовж проходження ними кожного з обов'язкових та вибіркових компонентів освітньо-професійної програми;

– науково-дослідницька компетентність – це найважливіший та найсуттєвіший програмний результат навчання здобувачів у закладах вищої освіти на третьому й четвертому рівнях вищої освіти, через що вона має обов'язково формуватися, розвиватися й бути притаманною майбутнім докторам філософії та докторам наук, які (згідно з освітньо-науковими та науковими програмами своєї підготовки) проводять власні дослідження з метою доведення наукової новизни отриманих у процесі здійснення науково-дослідницької діяльності результатів та обґрунтування їх теоретичної значущості й авторського внеску для подальшого розвитку певної галузі науки, підтвердження його цінності для вдосконалення процесів відповідної сфери суспільства;

– науково-дослідницька компетентність у єдності необхідних складників (когнітивного, комунікативного, соціально-психологічного, особистісно-мотиваційного) та відповідно до рівнів їх розвиненості (від низького (через середній, достатній і високий) до найвищого) є провідним критерієм диференціації фахівців згідно з Європейською

рамкою науково-професійних кваліфікацій: R1 (дослідник-початківець, доктор філософії), R2 (визнаний дослідник, доктор наук), R3 (відомий і незалежний учений), R4 (провідний учений, лідер, засновник наукової школи).

Перспективи подальших досліджень становлять проблеми, які стосуються інноватизації науково-дослідницької діяльності здобувачів усіх рівнів вищої освіти в умовах академічної мобільності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Головань М.С., Яценко В.В. Сутність та зміст поняття «дослідницька компетентність». *Теорія та методика навчання фундаментальних дисциплін у вищій школі*: зб. наук. праць. Кривий Ріг: Вид. відділ НМетАУ, 2012. Вип. VII. С. 55–62.

2. Исследователь XXI века: формирование компетенций в системе высшего образования. Кол. монография / ред. Е.В. Караваева. Москва : Изд-во «Геоинфо», 2018. 240 с.

3. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій: Постанова КМУ № 1341 від 23 листопада

2011 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/244824068>.

4. Слостенин В.А., Исаев И.Ф., Мищенко А.И., Шиянов Е.Н. Педагогика : Учебное пособие. Москва : Школа-Пресс, 1998. 512 с.

5. Framework qualifications for EHEA. URL: http://media.ehea.info/file/WG_Frameworks_qualification/85/2/Framework_qualificationsforEHEA-May2005_587852.pdf.

6. Harvesting talent: strengthening research careers in Europe. January 2000. URL: http://www.leru.org/files/publications/LERU_paper_Harvesting_talent.pdf.

7. Proposal for a Council Recommendation on Key Competences for Lifelong Learning. URL: <http://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=celex%3A32006H0962>.

8. Research Careers in Europe Landscape and Horizons: A report by the ESF Member Organization Forum on Research Careers 2010. URL: <http://archives.esf.org/coordinating-research/mo-fora/research-careers.htm>.

9. The European Qualifications Framework for Lifelong Learning. URL: http://ec.europa.eu/dgs/education_cultu.